

PIERRE BAYLE

OVER SPINOZA

Onder redactie van Henri Krop en Jacob van Sluis

Pierre Bayle (18 november 1647 – 2 december 1706) was een Franse filosoof die vanwege de vervolgingen van de protestanten door Lodewijk XIV naar de Republiek der Nederlanden was gevlucht en van 1681 tot 1706 in Rotterdam een teruggetrokken leven leidde dat hij geheel aan de wetenschap wijdde. Hoewel hij aan de Illustere School in Rotterdam een professoraat in filosofie en geschiedenis bekleedde heeft hij zich de Nederlandse taal nooit eigen gemaakt. Hij ontpopte zich als een productief auteur, waarbij zijn belangrijkste werk de *Dictionaire historique et critique* was met als omvangrijkste artikel daarin het lemma over Spinoza dat de omvang van een bescheiden boek had en als enige onderdeel door François Halma in het Nederlands is vertaald. Zijn beeld van Spinoza bleef bepalend gedurende de achttiende eeuw. Met zijn scherpe pen bestreed hij anoniem het bijgeloof aangaande kometen, hekelde het katholieke bijgeloof betreffende de eucharistie en concentreerde zich op de religieuze tolerantie, waarbij hij betoogde dat ieders geweten gerespecteerd diende te worden. Net als Spinoza bleef hij zijn leven lang vrijgezel en leidde hij een sober leven. In zijn *Dictionaire* behandelt hij Spinoza op zakelijke wijze als medefilosoof en niet vanuit theologische optiek. Zijn afwijzing is hier echter niet minder om en zijn belangrijkste bezwaar is diens monisme. In die tijd was het echter een bekend verschijnsel dat onder het mom van het bestrijden van bepaalde denkbeelden deze juist gepropageerd werden, dus de vraag is of Bayle met zijn lemma een bestrijder of juist een heimelijke sympathisant van Spinoza was. We gaan dat onderzoeken.

Het lemma over Spinoza is verdeeld over een hoofdtekst en een aantal toelichtende commentaren daarop, aanmerkingen genoemd die met de letters A t/m Z en aansluitend nog met AA t/m EE zijn aangeduid.

Het begint met een chronologische beschrijving van Spinoza's leven, waarna hij dieper ingaat op diens filosofie en werken. Hij is van mening dat in het TTP de kiemen werden gelegd van het atheïsme en noemde het systeem van de Opera Posthuma de meest monsterlijke hypothese die zich ooit heeft laten denken. Om problemen te ontlopen stort Spinoza volgens hem zijn werk in hindernissen die door geen zinnig mens zijn te nemen. *“Deze godloochenaar heeft de onvermijdelijke consequenties van zijn systeem, die tegengesteld zijn aan die van de atomisten, niet onderkent”*.

Daarna beginnen de 30 alfabetische aanmerkingen. Elke aanmerking begint met een uitspraak uit de hoofdtekst die Bayle vervolgens uitgebreid toelicht.

Ik beperk mij hiermee tot het citeren van een paar kernzinnen in elke aanmerking. Aan u om deze interessante verdedigingen in zijn geheel zelf te lezen.

- A. *Hij was een atheïst vanuit een systeem en bediende zich van een geheel nieuwe methode, hoewel de grondslag van zijn leer dezelfde was als die van een aantal oude en moderne wijsgeren, zowel Europese als Oosterse.*

Hier haalt Bayle diverse geloven en filosofen aan die ook beweerden dat God één zijnde, dus één substantie is. Alleen hanteerde Spinoza in plaats van hun bloemrijke taal de meetkundige methode.

- B. *En wat ik hierna zeg over de theologie van een Chinese sekte.*

Bayle geeft een uitgebreide uiteenzetting van de sekte van Foe Kiao (Confucius). Hierbij lijkt hij de kant van Spinoza te kiezen, want aan het eind concludeert hij dat Spinoza nimmer zo onzinnig is geweest als wat in deze leer wordt beweerd.

- C. *Zijn familie was arm .... en genoot weinig aanzien*

Bayle geeft hier slecht een korte beschrijving van Spinoza's financiële situatie.

- D. *Stoupe verwijt de predikanten van Holland ten onrechte dat zij niet op het TTP hebben gereageerd.*

Stoupe was een luitenant-kolonel van een Zwitsers regiment en vroeger predikant geweest. Bayle geeft de inhoud van diens brieven weer. Het komt er op neer dat Spinoza met zijn TTP het atheïsme, de vrijdenkerij en de vrijheid van alle godsdiensten wilde invoeren en daarmee de grondslagen van alle godsdiensten ondermijnde.

- E. *Wat Stoupe er over zegt is niet altijd terzake.*

Het voornaamste nut van de godsdienst is dat zij belooft dat er een onzichtbare rechter na dit leven de handel en wandel van de mens beloont of bestraft. Spinoza zegt in navolging van de epicuristen dat deugdzaam handelen tijdens het leven voordeel brengt in plaats van in het hiernamaals. (Het is niet helemaal duidelijk hoe D en E met dit citaat samenhangen).

- F. *Hij werd zeer in beslag genomen door het hartstochtelijk zoeken naar de waarheid.*

In het voorwoord van de *Nagelaten Geschriften* staat dat hij *“van zijn kintsheit af in de letteren heeft geoefent en vele jaren lang in de Godgeleertheit bezich is geweest”*, en dat.

“zijn brandende ijver tot d’uitvinding der waarheid is zo overmatig groot geweest dat hij zich maanden niet buiten zijn huis begaf.” Hier volgt geen commentaar van Bayle.

G. *De vrijdenkers kwamen naar hem toe.*

Bayle noemt hierbij o.a. de Prins van Condé, die hem naar Utrecht ontbood en alle commotie die daaromheen ontstond.

H. *Het hof van Palts bood hem een leerstoel wijsbegeerte te Heidelberg aan.*

“Echter op voorwaarde niet leerstellig te werk te gaan”.

Dat laatste betwijfelt Bayle, want als men jonge mensen aan Spinoza toevertrouwt om te onderwijzen in de wijsbegeerte maar hem daarbij tegelijkertijd verbiedt hen geen eigen standpunten op te leggen, hoe kan hij hen dan onderwijzen?

I. *Hij was een mens.... zeer beheerst in zijn levenswandel.*

Hier laat Bayle zich waarderend uit over Spinoza’s degelijke en respectvolle levenswandel.

J. Hier wordt niets vermeld. (Geen verschil toen gemaakt tussen de letter I en J).

K. *Daarmee gaf hij niet zijn eigen mening.*

Hiermee doelt hij op het voorwoord van Sebastiaan Kortholt in de verhandeling van zijn vader Christianus Kortholt, *De tribus impostoribus*. Bayle citeert uit dit voorwoord over het onderricht in Descartes dat Spinoza aan zijn student gaf en daarbij niet zijn eigen mening gaf dat hij het op verschillende punten niet eens was met Descartes.

L. *Sommigen beschouwen het onder pseudoniem verschenen DE JURE ECCLESIASTICORUM uit 1665 als de voorloper van het TTP*

De stijl en de beginselen van deze twee werken lijken zo op elkaar dat ze beiden door Spinoza geschreven lijken, waarbij in het eerste werk de rechten en het gezag van de geestelijken wordt afgewezen om in het TTP de opening te maken voor de goddeloosheden. Hij citeert Dartis, zie:

<https://books.google.nl/books?id=GyLPFxlCAGoC&pg=PA3&lpg=PA3&dq=journal+de+hambourg+1694&source=bl&ots=M95rbPaGuE&sig=ACfU3U3jSzleV4ry9gyy5Mcvare4gmLJhA&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKEwiauORmfSGAxVz-gIHHdnAGGw4ChDoAXoECAIQAw#v=onepage&q=journal%20de%20hambourg%201694&f=false>

M. *Allen die het TTP hebben weerlegd, ontdekten daarin de kiemen van het atheïsme; niemand heeft dat echter duidelijker blootgelegd dan Johannes Bredenburg.*

Bayle noemt hier een aantal auteurs op die in hun boeken en brieven de inhoud van het TTP weerleggen en geeft hierin een uitgebreide weergave en toelichting van wat zij hierin beschrijven. De conclusie was dat Spinoza via gedachtenkronkels en dubbelzinnigheden zijn atheïsme probeerde te verbloemen.

N. *De meest monsterlijke hypothese...lijnrecht ingaand tegen de meest evidente begrippen van onze geest.*

Bayle haalt hier Spinoza's filosofie van substantie, uitgebreidheid, modificaties en attributen aan en probeert die stuk voor stuk te weerleggen. Er volgt een uitgebreide visie op deze onderdelen waarbij hij wil aantonen:

1. dat het onmogelijk is dat het universum één substantie is,
2. dat het onzinnig is God uitgebreid te maken,
3. dat het onmogelijk is de God van Spinoza te beschouwen als het subject van alle modificaties van het denken,
4. dat als het fysiek gesproken al een buitengewone dwaasheid is dat een eenvoudig en uniek subject door de gedachten van alle mensen tegelijk zou worden gemodificeerd, dat dit dan moreel gezien een gruwelijke gedachte is,
5. dat er nogal wat goddeloze wijsgeren zijn geweest die het bestaan van God ontkenden, maar dat deze niet zo ver zijn gegaan met het zeggen dat als hij al bestaat, Hij niet een volmaakt gelukkige natuur zou zijn,
6. dat hij er van overtuigd is dat men op elke bladzijde van zijn Ethica meelijwekkende wartaal aantreft.

O. Zij zouden willen dat men hen volledig bevrijdt van de moeilijkheden waaraan Spinoza bezweken is.

Bayle begint deze aanmerking met de woorden: "De veronderstelling dat Spinoza zich alleen maar in de afgrond heeft gestort uit onbegrip over de eeuwigheid van de materie en haar onderscheid van God, haar oorsprong uit het niets en de schepping van de wereld door een oneindige en volkomen vrije geest, schepper van alle dingen, lijkt mij juist."

Waar het christendom ons na dit leven een oneindig goed belooft, biedt Spinoza ons niets buiten deze wereld en berooft ons van het vertrouwen in onze gebeden en van de wroeging van onze naasten. De gangbare hypothese van het christendom omtrent het ontstaan van de wereld is dus boven die van de spinozisten te verkiezen.

P. ...zoals zelfs de zwaksten van zijn genstanders hebben gedaan.

Bayle noemt hier een flink aantal personen op die een boek tegen Spinoza publiceerden. Bij allen worden daarin de beginselen van Spinoza weerlegd en onjuiste stellingen in zijn werk naar voren gebracht.

Een anonieme schrijver, waarvan men bijna zeker weet dat het Cuffeler is geweest, geeft echter hiertegen een duidelijke tegengeluid door te zeggen dat zij de werkelijke betekenis van zijn geschriften geenszins hebben doorgrond.

Bayle vindt echter dat Spinoza's achillespees de 5^e stelling uit Ethica I is, namelijk dat er geen twee of meer substanties met dezelfde aard en met hetzelfde attribuut bestaan. Hij onderbouwt dit met het argument dat een leeuw en een mens overeenkomen als zijnde beiden een dier, maar zich onderscheiden door hun eigen kenmerken. Het idee van identiteit wordt dus volgens hem verhaspeld.

Q. Hij is wel de laatste wijsgeer die de geestverschijningen mag ontkennen.

Waarom geloofde Spinoza dat niets ter wereld in staat is een spookbeeld op te roepen, geluid te maken in een kamer (klopgeest?) en al die magische verschijnselen te bewerken, waarvan men in boeken leest? Geloofde hij dat daar alleen een massief lichaam voor nodig was en boze geesten niet in de lucht kunnen bestaan?

Bayle haalt aan dat onzichtbare modificaties mensen boosaardig en ziek kunnen maken en

planten en dieren kunnen doden.

Waarschijnlijk doelt Bayle hiermee op de tegenwoordig bekende virussen en bacteriën.

Maar dat zijn toch bestaande levens ook al kun je ze niet met het blote oog zien.

Dus hiermee wordt Spinoza's gelijk bewezen. Maar in de tijd van Bayle waren ze nog iets ongrijpbaars, vandaar zijn theorie.

R. *De strijd van de spinozisten met betrekking tot wonderen is slechts een spel met woorden.*

Volgens Bayle zijn alle gevolgen, die met de ons bekende wetten strijdig zijn, wonderen.

Maar Spinoza zegt dat als God iets doet tegen de wetten van de natuur in, dat Hij dan iets doet tegen zichzelf en dat is onmogelijk.

Bayle brengt daar tegenin dat als Spinoza beweert dat de macht van de natuur oneindig is, het universum ook een dode het leven kan teruggeven, omdat het universum de bouw van ons lichaam kent. Het weet zo ook hoe het een dode tot leven kan wekken.

Als Bayle nu zou leven zou hij om dit te onderstrepen, reanimatie als bewijs op kunnen voeren.

S. *Hij trof maatregelen om zonedig te voorkomen dat zijn onstandvastigheid aan het licht zou komen.*

Bayle concludeert uit de wens van Spinoza dat niemand bij zijn sterven aanwezig mocht zijn, zodat hij in de laatste minuten zijn eigen leer zou tegenspreken, omdat zijn geweten zou opspelen en zijn overtuigingen op zou geven.

Hij besluit deze aanmerking zelfs met de bewering dat Spinoza's korte leven zou leiden tot eeuwige roem. En daarin heeft Bayle inderdaad gelijk gekregen.

T. *Als hij consequent had geredeneerd, had hij de angst voor de hel niet als een hersenschim afgedaan.*

Volgens Bayle beschouwt een spinozist zich als een zijnde dat wezenlijk denkt, waardoor hij de onsterfelijkheid erkent. Maar er zijn ook zijnden, die er genoeg in scheppen anderen te pijnigen en te kwellen. Dus moeten zij erkennen dat het hele universum vol zit met deze wrede modaliteiten, want als het lichaam ophoudt te bestaan, blijft de geest nog wel bestaan en kan men dus deze wrede zijnden nog steeds niet ontlopen.

U. *Zijn vrienden beweren dat het uit bescheidenheid was, dat hij zijn naam niet wenste te geven aan een sekte.*

Bayle haalt hierbij aan dat in het voorwoord van de Opera Posthuma staat dat Spinoza vlak voor zijn dood heeft aangegeven, dat bij het drukken van zijn Ethica zijn naam niet mocht worden genoemd omdat, zoals ook in Ethica IV stelling 25 staat dat hij roemzucht verachtte.

X. *Er zou meer van hem te duchten zijn geweest als hij al zijn krachten had gericht op het verduidelijken van een leerstelling die bij de chinezen leer in zwang is.*

De leer van de chinezen heeft altijd aan de wereld geesten toegeschreven.

Niet alle geesten zijn echter goed. Boze geesten zijn de oorzaak van het kwaad en de rampen waar mensen aan onderworpen worden. De ziel van de mens is de bron van alle levensfuncties en veroorzaken in alle lichamen de activiteiten, zoals die van nature bij deze lichamen lijken te behoren. Meer is er niet nodig om in deze zienswijze de gehele

stofwisseling van de natuur te verklaren. Zij kent dus niet de afschuwelijke nadelen van Spinoza's uitgangspunten.

Y. Hij stemde zelfs in met een geloofsbelijdenis, die één van zijn naaste vrienden hem gaf.

Bayle doelt hier op Jarig Jelles, die zijn ketterijen wilde rechtvaardigen met het opstellen van een geloofsbelijdenis, die door Spinoza werd goedgekeurd.

Z. Wat men over hem zegt in het vervolg van de Menagiana is zó onjuist.

De Menagiana bevat een verhaal waarin wordt verteld dat Spinoza uit angst om in de Bastille te worden geworpen in een pij van een Franciscan naar de Republiek vluchtte. Bayle vindt dat een fantasieverhaal.

(GP: misschien is dit gestoeld op de vlucht van de voorouders van Spinoza vanuit Portugal naar de Republiek?)

(. van Henri Krop: Ménage died in Paris on 23 July 1692. After his death, his friends published, under the title of Menagiana, a collection of his witticisms and table talk).

Aanmerking AA geeft een verzonnen verhaal van de besnijdenis door Menasse weer.

Aanmerking BB en CC gaan beiden weer over de oneindige substantie.

Aanmerking DD is een bladzijden lang verweer van Bayle tegen de aantijging dat hij Spinoza niet heeft begrepen.

Hij benadrukt hierin opnieuw dat hij alleen bezwaar heeft tegen Spinoza's modi, die zoals in Descartes moeten worden opgevat.

Uitgebreidheid is een attribuut van God, die een substantie is.

Aarde en zon zouden dan dezelfde substantie zijn, want Spinoza ontkent de schepping, dus aarde en zon is God. Kortom alles is God.

Daarnaast zegt Spinoza dat er geen lichamelijk, maar alleen verstandelijke uitgebreidheid aan God wordt toegekend, maar waar komt de lichamelijke uitgebreidheid dan vandaan? Als die voortkomt uit de verstandelijke uitgebreidheid, dan is er toch sprake van schepping?

In EE valt hij tenslotte de veronderstelling aan dat uitgebreidheid geen samengesteld zijnde is, maar numeriek één substantie.

Bayle en Spinoza, een nabeschouwing

1. Het raadsel Bayle

Bayle was van mening dat het onmogelijk was om voor het christendom in welke vorm dan ook rationele argumenten te geven. Men kan niet zowel metafysicus als christen zijn. De kerk verklaart ons met de leer van de erfzonde schuldig aan de misdaad van de eerste mens Adam en daarvoor worden we nog steeds gestraft. Het christendom is dus volstrekt onredelijk en Bayle zegt dus zelf dat hij hiermee een onvoorwaardelijk aanhanger is van de stelling: "Ik geloof omdat het onzinnig is".

Geschiedenis is in de ogen van Bayle een toneel waar de menselijke dwaasheid en het zelfbedrog de hoofdrollen vervullen.

Wijsbegeerte is vooral een zoeken dat men onderneemt zonder ooit de illusie te hebben dat het geven van definitieve antwoorden mogelijk is.

Filosofie is een specifieke geestelijke activiteit, die probeert te bewijzen door bepaalde principes vast te stellen, dubbelzinnigheden te verwijderen en waar mogelijk alle offensieve

en defensieve wapens te ontnemen. Alleen de filosofie kan bepalen wat het ware christendom is.

Hierin is er opeens een overeenkomst tussen Bayle en de radicale Nederlandse cartesianen Lambert van Velthuysen en Lodewijk Meyer. Maar Bayle is er echter van overtuigd dat “de meeste mensen de waarheid niet onderzoeken.”

Met zijn conceptie van filosofie zette Bayle in feite de eerste stap in een ontwikkeling die zijn hoogtepunt zal vinden in Kants criticisme, dat hij ontvouwt in zijn drie kritieken.

2. Spinoza's betekenis voor Bayle

Bayle's *Dictionaire* wordt rond 1700 gezien als de definitieve knock out van het spinozisme, waarin hij “Spinoza aan stukken scheurt, als een leeuw een kat”.

Echter al snel na zijn dood werd hij ervan verdacht een heimelijke aanhanger van Spinoza te zijn. Zijn argumenten zijn expres zo zwak dat men wel erg naïef moet zijn om zich daardoor te laten overtuigen. Hun leven en ideeën lopen volstrekt parallel. Beiden streeden voor de waarheid onder het devies: “Ik wijk voor niets en niemand” (Bayle) en “Caute” (Spinoza).. Het unieke belang van Bayle in de geschiedenis van de Verlichting is dat hij als een van de eerste filosofen radicaal breekt met de denkwijze, dat de atheïst weigert kennis te nemen van de natuurwetten, geen recht heeft op tolerantie en dat die amoreel en immoreel is.

Zijn overtuiging is: “ verkeerde inzichten kunnen gepaard gaan met deugdzzaam handelen”. Als voorbeeld geeft hij hierin Spinoza juist gelijk, die ondanks zijn pleidooi voor “het meest formele atheïsme” in zijn ethiek een groot aantal regels onderwees over de plichten van de eerbare mens.

Omgekeerd garandeert volgens Bayle een waar geloof geen goed leven. Daarbij verwijst hij o.a. naar de kruistochten waar de kruisridders uit naam van het geloof zich aan geen enkele morele regel stoorden. Religie kan zelfs een bedreiging zijn voor de openbare moraal en de maatschappij.

Daarnaast is Bayle ervan overtuigd dat de ethiek los staat van de metafysica of de theologie, want men vindt in zijn visie op de tolerantie dat men alle christenen, tot welke kerk ook behorend, diende te aanvaarden. Dit stond ook letterlijk in het TTP.

Hoewel Bayle's afschuw van godsdienst van de vele bladzijden van zijn geschriften afspat en zijn argumentatie een volstrekt andere is, is er een verrassende overeenkomst met Spinoza's ideeën in het TTP en is zijn conclusie dezelfde n.l. dat geen van de godsdiensten op zinvolle wijze ‘waar’ genoemd kan worden en ethiek los staat van de religie.

3. Spinozisme voor Spinoza

Een van de eerste dingen die in het artikel “*Spinoza, Benedictus de*” opvalt, is de scherpe kritiek op Spinoza's denken. “Zijn filosofie is fysiek gesproken al een buitengewone dwaasheid en moreel gezien een gruwelijke gedachte”.

Het tweede wat opvalt is de verwarrende opbouw. Commentaar op commentaar op commentaar buitelen in een onafgebroken reeks over elkaar heen.

Hierin staan drie zaken centraal:

- Hij wil een zo betrouwbaar mogelijk beeld van het leven en werk van Spinoza geven, waarbij hij de mythevorming resoluut elimineert.
- Hij wil laten zien dat er voor Spinoza al spinozisme bestond.
- Hij legt het TTP en de Ethica naast elkaar, waarbij hij op luchtige en zakelijke journalistieke toon over het TTP spreekt, terwijl hij van de Ethica

diepgravende en uitvoerige filosofische analyses maakt.

4. De scholastiek van Spinoza

Bayle's kritiek op Spinoza's substantieleer wordt steevast afgedaan als bijzonder oppervlakkig, lichtzinnig, gericht op een karikatuur van het spinozisme en getuigend van een totaal onbegrip van zijn filosofie.

De belangrijkste verklaring hiervoor is dat hij volledig gestempeld is door de scholastieke leer die van Aristoteles uitging. Spinoza's metafysica was vanuit deze optiek een vat vol tegenstrijdigheden, die aan een gebrek aan realiteitszin te wijten zou zijn.

Het artikel *Spinoza, Benedictus de* toont in de onderlinge confrontatie echter ook aan dat het denken van zowel Bayle als Spinoza een aantal lagen bezit. Deze pluriformiteit is de weerspiegeling van de tegenstrijdige tendenties, die zo kenmerkend waren voor de periode van de vroege Verlichting, waarin "oud" en "nieuw" op elkaar botsten. Bayle en Spinoza toonden ieder voor zich de waarheid aan van het bekende gezegde van Hegel dat de tijd van grote filosofen "in begrippen gevat is".

© *Gonny Pasman – Sakkers*
Spinozakring Soest

www.spinozakringsoest.nl

Juni 2024